

РЭГУЛЯВАННЕ ПРАЦЭСУАЛЬНЫХ АДНОСІН СТАТУТАМ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

А. А. Міхневіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле разглядаюцца пытанні рэгламентацыі судова-працэсуальных адносін у Статуце 1588 г. Гаворыцца аб суб'ектах працэсуальных адносін, сістэме доказаў, значэнні інстытута адвакатуры і возных і інш. Адзначана, што нягледзячы на ўдасканаленне, нормы Статута не ў поўнай меры ахоплівалі праваадносіны ў сферы суда і працэса.

РЕГЛАМЕНТАЦИЯ СУДЕБНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ СТАТУТОМ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

А. А. Михневич

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье рассматриваются вопросы регламентации судебно-процессуальных отношений в Статуте 1588 г. Говорится о субъектах процессуальных отношений, системе доказательств, значении института адвокатуры и возных и др. Отмечено, что несмотря на усовершенствование, нормы Статута не полной мере охватывали правоотношения в сфере суда и процесса.

REGULATION OF JUDICIAL AND PROCEDURAL RELATIONS BY STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588

A. A. Mihnevich

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article deals with the questions of regulation of judicial relations in the Statute 1588. The author refers to subjects of judicial procedures, evidence, a significance of the legal professions (advocate, wazny and others). It's noted that despite the improvement, the rules of the Statute didn't not fully encompass the legal relations in the sphere of the court and process.

Судова-працэсуальныя адносіны, якія ў Вялікім Княстве Літоўскім, доўгі час рэгламентаваліся звычаем, паступова ўдасканальваюцца. На працягу XV–XVI стст. адбываецца больш значная заканадаўчая рэгламентацыя судовага працэсу і ўстанаўленне яго аднастайнасці. Самыя значныя змены ў судова-працэсуальных адносінах адбыліся падчас судовай рэформы XVI ст., калі былі прыняты сістэматызаваныя зводкі законаў дзяржавы – Статуты 1529, 1566,

1588 г. Г. В. Дземчанка адзначае, што кожная старонка Статутаў даказвае «глубину и могущество христианского влияния, которое после вековой борьбы со старыми предрассудками и идеями, получило, наконец, возможность хотя отчасти внести свой дух в законодательство и преобразовать по своему усмотрению некоторые существенные институты права» [1, с.154]. Асабліва ўдасканаліў судова-працэсуальныя адносіны Статут 1588 г., які не толькі быў надрукаваны ў тыпаграфіі адразу пасля яго прыняцця на беларускай мове, але і абвясціў беларускую мову афіцыйнай мовай судаводства (р. IV, арт. 1). Менавіта ў ім выразна праявілася тэндэнцыя фарміравання працэсуальнай галіны права. Аднак патрэбна адзначыць, што працэсуальныя нормы Статута далёка не поўнаасцю ахоплівалі неабходныя праваадносіны ў сферы суда і працэса. Акрамя таго, нягледзячы на абвясчэнне гэтым законам самых прагрэсіўных прававых прынцыпаў (законнасці, прэзумцыі невінаватасці, індывідуалізацыі адказнасці і інш.), нельга не звярнуць увагу на іх дэкларатыўнасць. Так, абвясціўшы прынцып прэзумцыі невінаватасці, закон надае вялікае значэнне асабістаму прызнанню злачынцы і лічыць яго важкім доказам віны, прычым дасягаецца яно рознымі сродкамі, у тым ліку і катаваннем.

У прадмове да Статута Леў Сапега адзначыў, што суд і інстытут пакарання ўстаноўлены Богам, аднак пры гэтым Бог даў чалавеку розум і таму суддзі ў сваёй дзейнасці павінны прытрымлівацца святой праўды і справядлівасці, а таксама клапаціцца, каб пакаранне, як адзначана было і ў многіх артыкулах Статута, спасцігла злачынцу дзеля «покою посполитого», «абы небезпечность не множилась», «абы злость ся в паньствах наших христианских не множила» (р. I, арт. 25; р. IV, арт. 32, 62, 105; р. XI, арт. 14; р. XIV, арт. 29).

Судаводства заставалася амаль аднолькавым адносна грамадзянскіх і крымінальных спраў. Як і ў ранейшы перыяд, судовая справа ўзбуджалася часцей за ўсё па заяве зацікаўленага боку. Аднак закон прадпісвае, што незалежна ад заяў (позваў) пацярпелых і іх блізкіх службоўцы мясцовай адміністрацыі павінны прымаць усе неабходныя меры па пошуку і пакаранню правапарушальнікаў у выпадку здзяйснення цяжкіх злачынстваў (дзяржаўнай здрады, забойстваў, разбою, падпалаў і г. д.). Прад'яўляліся значныя патрабаванні і адносна афармлення павестак у суд. Так, у позве (іску ці абвінавачванні) павінны былі пазначацца канкрэтныя прэтэнзіі, іх абгрунтаванне і належныя доказы. Пацярпеўшы па агульнаму правілу, адносна якой шкоду плаціць той, хто адказвае за «крыўду», разам са скаргай падаваў у суд «реестр шкодаў», дзе пералічваў свае страты і іх памер. Менавіта ў артыкулах Статута мы бачым палажэнні, якія вызначаюць цану розных рэчаў (р. IX, арт. 29; р. X, арт. 2, 8, 9, 11 – 16 і інш.). Гэта азначае, што памер кампенсацыі за шкоду вызначаўся судом у кожным канкрэтным выпадку, аднак па рэгламентаванай законам таксе, або ў адпаведнасці з рыначным коштам прадмету – колькі за яго «было дано торгуючы». Памер шкоды павінен быў даказвацца істцом (р. IX, арт. 59 і інш.). Змест пазвы заносіўся ў судовыя кнігі, а копіі завяраліся пячаткай і подпісам судовага пісара, пасля чаго ўручаліся возным супрацьлегламу боку, прычым закон патрабаваў зрабіць гэта за чатыры тыдні да пачатку судовага пасяджэння.

Патрэбна адзначыць, што ў XVI ст. не толькі заканадаўча быў аформлены інстытут возных (следчых і выканаўцаў), але і значэнне яго пастаянна павялічвалася [3, с. 126]. Папярэдняе следства праводзілі суддзі гродскага суда (“вряд гродскі”) або возны (р. IX, арт.61-65 і інш.). Па Статуту 1588 г. возны праводзіў агляд месца злачынства, выяўленне яго слядоў і розных матэрыяльных доказаў злачынства, апытанне бакоў і сведкаў і інш. Ён таксама спаганяў крымінальныя штрафы, канфіскоўваў маёмасць, арыштоўваў злачынцаў і выконваў іншыя дзеянні. У абавязак вознага адносна грамадзянскіх спраў уваходзіла: вызначэнне памераў прычыненай незаконнымі дзеяннямі шкоды, засведчанне ўвядзення ў валоданне маёмасцю, у тым ліку зямлёй і маёнткамі, пошук збеглых людзей і шмат іншае. У выпадку неабходнасці ён асабіста дастаўляў у суд адказчыкаў, сведкаў і іншых асоб [3, с. 111]. Адносна сваіх дзеянняў возны павінен быў складаць пісьмовыя рэляцыі, якія ўносіліся ў судовыя кнігі і служылі важкім доказам у судзе. У абавязак вознага ўваходзіла таксама ўручэнне судовых павесткаў удзельнікам судовага працэсу і інш. (р.IV, арт.8, 9).

Суб’екты судовага працэсу мелі неаднолькавыя правы і перш за ўсё гэта залежала ад класавай і сааслоўнай прыналежнасці чалавека, а часам і ад яго службовага стану. Замест залежных людзей выступалі ў судах іх уладальнікі-феалды, або часам і адвакаты (р. IV, арт. 102). Бакі ў судовым працэсе карысталіся даволі шырокімі правамі, якія давалі ім магчымасць актыўна ўплываць на ход працэсу. Яны маглі самастойна весці справу, заяўляць розныя хадаўніцтвы, або наймаць сабе адваката. Статут 1588 г. даволі дакладна рэгламентаваў дзейнасць адвакатаў, якімі ў першую чаргу станавіліся ранейшыя дзякі, пісары, службоўцы і прыяцелі. Менавіта старажытная дзейнасць дзякоў як пісьменных людзей прывяла да таго, што гэтае слова стала сінонімам слоў «пісар», «сакратар», «справаводца» [3, с. 117]. Статут вызначаў правы, абавязкі адвакатаў і іх асабістую адказнасць (р. IV, арт. 56-61 і інш.). За нядбайнае вядзенне справы адвакат караўся турэмным зняволеннем, або і смяротным пакараннем (р. IV, арт. 59). Закон патрабаваў, каб адвакат бясплатна абараняў тых людзей, хто не мог заплаціць за адвакацкія паслугі (удовы, сіроты, бедныя людзі). Тыя, хто адмаўляўся ад іх абароны, або замаруджаваў справы, пазбаўляўся пасады.

Статут замацоўваў прынцып няроўназначнасці доказаў і лічыў асноўнымі доказамі: прызнанне бакоў і іх тлумачэнні, паказанні сведак, прысягу, рэчавыя і пісьмовыя доказы, рэляцыі возных, вывады і тлумачэнні экспертаў. Усе доказы закон падзяляў на «зупольныя» (дастатковыя, поўныя) і «незупольныя» (няпоўныя, недастатковыя). Больш важкімі прызнаваліся рэчавыя доказы. Пісьмовыя доказы лічыліся больш значнымі чым паказанні сведак, якія ў сваю чаргу былі больш важкімі за прынясенне прысягі (“роты”). У гэты час пісьмовыя і рэчавыя доказы, а таксама паказанні сведак пачынаюць лічыцца «найпэўнейшымі» і «найгрунтоўнейшымі» [3, с. 103]. Тлумачэнні істца або адказчыка, падмацаваныя асабістай прысягай і прысягай сведак, займалі адно з цэнтральных месцаў у сістэме судовых доказаў. Адмова прысягаць ці няяўка ў прызначаны для прысягі тэрмін (плюс тры дні)

прымалася судом як дастатковы доказ (р. IV, арт. 71, 72, 77). Дастатковым і поўным доказам, а таксама падставай для прыняцця рашэння было прызнанне адказчыкам іска (або падсудным – абвінавачвання).

Па грамадзянскіх справах важкімі доказамі лічыліся: пісьмовыя акты і паказанні сведак, якія прадстаўляліся бакамі; прысяга істца; зроблены судом асабісты агляд маёмасці і інш.; а таксама так званыя акты допыту сведак (р. IV, арт. 77). Увогуле пытанне пісьмовых доказаў Статут 1588 г. рэгламентуе даволі дакладна (р. IV, арт. 77, 82, , р. VIII, арт. 7).

Паступова прагрэсіўнай з’явай у судовым працэсе становіцца судовая экспертыза. Навукоўцы пазначаюць, што ў XVI ст. яна стала звычайнай справай і выкарыстоўваліся ў якасці доказаў не толькі медыцынская, але графалагічная і іншыя экспертызы [3, с. 106]. У якасці экспертаў выступалі ці самі суддзі, ці спецыялісты ў той ці іншай галіне ведаў або рамяства.

У XVI ст. выразна назіраецца тэндэнцыя зараджэння новай тэорыі – свабоднай ацэнкі доказаў на падставе лагічнай упэўненасці суддзяў са спалучэннем фармальных доказаў. Суд пачынае шукаць матэрыяльную ісціну на падставе логікі [4, с. 150]. Развіваецца фармалізаванасць працэсу. Судовыя рашэнні (дэкрэты, выракі) выносяцца, як правіла, большасцю галасоў і афармляюцца ў пісьмовай форме, прычым па даволі дакладна вызначанай форме [3, с. 108]. Пісар абавязваецца рэгістраваць пастановы суда ў судовых кнігах. Ён жа выпісвае копіі пастаноў. Усе судовыя дакументы (заявы, выпіскі, выканаўчыя лісты і г. д.) замацоўваюцца судовай пячаткай.

Статут спрабуе ўвесці ў межы закона і ўсё тое, што тычылася выканання судовых рашэнняў. Як правіла, прыводзіў у выкананне судовае рашэнне той бок, што выйграў справу. Пры неабходнасці ён мог звярнуцца (за адпаведную ўзнагароду) да судовых выканаўцаў. Выкананне смяротнай кары, турэмнага зняволення, цялесных пакаранняў ускладалася, як правіла, на гродскі суд. Пры гэтым хоць закон і дэкларуе непазбежнасць пакарання, аднак у рэальным жыцці буйных феодалаў цяжка было прыцягнуць да адказнасці.

Увогуле Статут 1588 г. быў законам феадальнага перыяду, таму дэклараванне законам прагрэсіўных ідэй і прынцыпаў часта ўступала ў супярэчнасць з рэчаіснасцю. У цэлым жа судова-працэсуальныя адносіны ў ім былі значна развіты ў параўнанні з папярэднім заканадаўствам.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Демченко Г.В. Наказание по Литовскому Статуту в трех его редакциях / Г.В.Демченко. – Киев, 1894. – Ч.1. – 273 с.
2. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 573 с.
3. Доўнар Ю.П. Судовая рэформа XVI ст. у Вялікім княстве Літоўскім / Ю.П. Доўнар. – Мінск: БДУ, 2007. – 175 с.
4. Доўнар, Т.І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі / Т.І. Доўнар. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014. – 416 с.